

A TRENCSEN-ZSOLNAI KÖNYVNYOMDA.

A Felvidéknek Habsburg-uralom alatt álló részében a XVII. század folyamán keletkezett tartósabb életű nyomdák egyikének megalapítása azoknak a protestáns morva exulánsoknak a nevéhez fűződik, akik a felkelő csehekre végzetes fehérhegyi csata (1620) után a lednici Rákóczi-uradalomban fekvő Puhón keresztül áramlottak az országba s akik a hazai tótság irodalmi életében olyan előkelő szerepet játszottak.¹ SZIMONIDESZ LAJOS föltevését,² hogy az exulánsok mindjárt első állomáshelyükön, Puhón nyomdát alapítottak volna, sem nyomtatványok, sem egykorú följegyzések nem támasztják alá. Az első s egyetlen morva menekült alapította nyomda, amelyről biztos tudomásunk van, a *trencsényi*. Keletkezését 1632-re szokás tenni, de első biztos terméke csak 1637-ből való. Nem is nagyon valószínű, hogy sokkal előbb keletkezett volna, mert különben nem a lőcsei officinában nyomatta volna ki az ugyancsak Morvaországból hazánkba menekült TRANOWSKY (TRANOSCIUS) GYÖRGY lipótszentmiklósi lelkész cseh-tót nyelven írt ima-³ és énekeskönyvét.⁴

A trencsényi nyomda megalapítója valami WOKAL JÁNOS VENCEL volt. Sem azt nem tudjuk róla, hogy azelőtt hol működött, sem azt, hogy honnan hozta vagy szerezte be nyomdai felszerelését, amellyel Trencsénben 1640-ig szorgalmasan nyomtatott latin, német és tót könyveket. Trencsénbe bizonyára a XVI. század óta virágzó protestáns iskola vonzotta, mely az akkor még luteránus ILLÉSHÁZYAK hatalmas támogatását élvezte.⁵ Valószínűleg még életében nyomdájában dolgozott az ugyancsak Csehországból menekült AB HAGE LÖRINC BENJAMIN, akinek neve,

¹ V. ö. erre nézve SZILÁDY JENŐ: A magyarországi tót protestáns egyházi irodalom. 1517—1711. Bp., 1939. 66. l.

² A puchói nyomda. MKSZle, 1942: 183/5. l.

³ Phiala odoramentorum. Lőcse, 1635. RMK. II: 502. sz.

⁴ Cythara sanctorum, Pisne duchovni staré i nové. U. o. 1635. v. 1636. V. ö. SZILÁDY i. m. 101/2. l.

⁵ L. VLAHOVICS EMIL: A trencsényi kir. kat. főgymn. története. Trencsén, 1895. 7. l.

Sinapius: Parva schola címlapja.

IV. PARTICIPIUM

A participium allegoriája Sinapius: Parva schola-jából.

mint művezetű, az egyik 1641. évi trencsényi nyomtatványon szerepel, amikor az officina már WOKAL özvegye, DOROTTYA kezén volt. Az özvegy 1648-ig vezette az üzemet s nyomtatványain a „*Typis Vocalianae*“, „*Typis Dorotheae Vocalii Viduae*“, vagy „*Litteris chalcographicis Vocaliani*“ cégjelzést használta. Ekkor a nyomda az eddigi művezetű ab HAGE (HAYEK?) tulajdonába ment át. Az ő neve legutoljára egy 1655-re szóló kalendárium⁶ impresszumában szerepel. Most a nyomda CZIŒEK (egyik német nyomtatványon ZEISSEL) NIKODÉM kezébe került, aki mint AB HAGE faktora már egy 1649-ben megjelent trencsényi nyomtatvány⁷ cégjelzésében is szerepel. CZIŒEK idejében, 1658-ban látott napvilágot — a nyomdász nevének feltüntetése nélkül — a trencsényi officina legdíszebb terméke, SINAPIUS JÁNOS galgóci iskolamester, majd szakolcai s végül trencsényi evangélikus lelkész *Parva schola in usum discipulorum Christi accomodata et disposita*⁸ című tankönyve. Rézmetszetű címlapját az augsburgi származású LANG MÓRIC készítette Pozsonyban, ugyanaz a művész, aki a *Művészeti lexikon* szerint többek között LISTIUS LÁSZLÓ *Magyar Márs-ának* címlapját is metszette. A címet befogadó cartouche két oldalán négy-négy medaillon van elhelyezve, melyek mindegyike egy-egy nyelvtani kategória (nomen, pronomen, verbum, participium || adverbium, praepositio, coniunctio, interjectio) allegorikus megszemélyesítését tünteti föl, míg a cím fölé elhelyezett nagyobb, ellipszisbe foglalt, kompozíció a Szentháromságot jeleníti meg. Az egyes nyelvtani fogalmak allegóriái közül egy pár a szedéstükör egész szélességében fölnagyított s részletesebb staffage-zsal élénkített rézmetszetben a könyv megfelelő fejezetei élén újból előfordul.

CZIŒEK a nyomdát KRMAN DÁNIEL *Knjha života*⁹ című gyászbeszéde életrajzi függeléke szerint¹⁰ eladta VETERINI PÁL

⁶ RMK. II: 842. sz.

⁷ MKSzle, 1889: 221. l. és Stripszky II: 102. sz.

⁸ RMK. II: 917. sz.

⁹ Zsolna, 1704. RMK. II: 2224. sz., a M. Nemz. Múz. unikuma.

¹⁰ RIBAY GÖRGY 1793-ban készült, de sajnos kéziratban maradt Typographiae Hungariae c. összeállításának a zsolnai nyomdára vonatkozó része, melyet SZIMONIDESZ idézett cikkében (184. l.) közölt, kétségtelenül innen való: hiszen KRMAN gyászbeszédének m. n. múzeumi unikuma egykor RIBAY birtokában volt!

Puhóban lakó csehországi exulánsnak, aki azt Erzsébet leányának férje, DADAN JÁNOS számára szerezte meg. Az adás-vétel időpontját KRMAN nem említi, de valószínű, hogy a vásár 1661-ben jött létre s a nyomda VETERINI ERZSÉBET hozománya volt.¹¹ VETERINI veje fia volt DADAN LUKÁCSnak, a morva testvérek prerai papjának, aki 1628-ban jött Magyarországra s nem lehetetlen, hogy DADAN JÁNOS már itt is született. Kétségkívül már DADAN idejében került ki a trencsényi sajtóból 1662/63-ban az a két ránk maradt nyomtatvány, melyek egyike „*Typis Trenchynii*”,¹² másika pedig „*Typis Lutheolaniis*”¹³ jelzéssel van el látva.

DADAN rövidesen átvitte a nyomdát a Trencséntől néhány mérföldnyire fekvő Zsolnára. Az átköltözésre bizonyára a Trencsénben egyre jobban elhatalmasodó ellenreformáció s a török háború okozta bizonytalanság ösztönözte. Trencsén ez időtájt már korántsem volt a luteranizmusnak az a fellegvára, ami WOKAL letelepedése idején volt. Amikor 1645-ben PÜSKI JÁNOS nyitrai püspök betelepítette Trencsénbe a jezsuitákat, a túlnyomó részben protestáns városi polgárság és tanács nem valami szívesen fogadta őket, sőt a város országgyűlési követei, SUJÁNSZKY és MELKIEDES egyenesen az országgyűléshez fordultak, hogy ki- eszközöljék eltávolításukat. Föllépésük azonban nem járt sikerrel. A jezsuiták nemcsak hogy nem hagyják el a várost, hanem rövidesen megkezdik tanítói működésüket s 1650-ben már száz- nál több növendékük van. Kollégiumuk és újoncházuk létesíté- sére legfőbb protektoruk, LIPPAI GYÖRGY esztergomi érsek tete- mes összeget — 105.015 forintot — költött, 1656-ban alapított Mária-Társulatuk rektorául pedig gróf ILLÉSHÁZY GYÖRGYöt sikerült megnyerniök.¹⁴ Ilyen viszonyok között luteránus jellegű nyomdának már nem igen volt tere a városban s nagy a gyanúm, hogy CZIŽEKET is ez bírta rá arra, hogy megváljon üzemétől.

Bárhogy álljon is a dolog, annyi tény, hogy 1665-ben jelen- tek meg az első zsolnai nyomtatványok DADAN JÁNOS cégjelzé- sével s kétségtelenül a WOKAL—AB HAGE—CZIŽEK-féle nyomda

¹¹ Fiok, ifj. DADAN JÁNOS 1662 decemberében született.

¹² 1662, RMK. II: 1001. sz.

¹³ 1663, RMK. II: 1027. sz.

¹⁴ L. VLAHOVICS, i. m. 9/14., 127. l.

díszével. Minthogy a DADAN JÁNOS névvel 1698-ig találkozunk zsolnai nyomtatványokon s azt is tudjuk,¹⁵ hogy sírja fölött 1704 július 26-án tartotta meg KRMAN DÁNIEL, a tragikus sorsú evangélikus szuperintendens és zsolnai lelkész¹⁶ a föntebb említett tótnyelvű gyászbeszédet. SZINNYEI, PUSZTAI¹⁷ és NOVÁK¹⁸ úgy beszélnek róla, mintha egyetlen DADAN JÁNOS gyakorolta volna Zsolnán a könyvnyomtatást, sőt NOVÁK az officina százdvégi ellanyhulását egyenesen DADAN JÁNOS előregedésével magyarázza. Egyiküknek sem tűnt fel, hogy a zsolnai nyomda 1676/83. évi termékein ALZBETY DADANKA szerepel az impresszumokban, ami arra vall, hogy két DADAN JÁNossal van dolgunk, apával és fiúval, akik közül az első 1673 és 1676 között halhatott el — az 1674/75. évekből zsolnai nyomtatvány mind-egyikéig nem került elő —, a második pedig 1685 táján elérvén nagykorúságát, átvette anyjától, született VETERINI ERZSÉBETTŐL az apai örökséget s azt haláláig birtokolta.

KRMAN említett gyászbeszéde ezeket az impresszumokból levonható következtetéseket szinte pontról-pontra beigazolta. A beszédhez csatolt életrajzi függelékéből megtudjuk, hogy valóban két DADAN JÁNOS nevű zsolnai tipográfus volt, a nyomdát hozományul kapó, korán elhunyt apa és az 1662 decemberében született fiú. Utóbbi gondos nevelésben részesült. Az iskolában szorgalmával tűnt ki, mesterségét atyja üzemében sajátította el. Nemcsak képzett nyomdász, hanem könyvkötő és napórákészítő is volt. Amikor 22. életévében — tehát 1684-ben — megnősült, már édesanyja sem élt. Felesége MALUCH TAMÁS zsolnai bíró és egykori szenátor ZSUZSÁNNA nevű leánya volt, aki röviddel ő előtt, 1704 február 14-én szállt sírba. DADAN maga 1704 július 25-én délután két és három óra közt költözött el az élők sorából. KRMAN életrajzi vázlatából azt is megtudjuk, miért szünetelt 1698 óta a zsolnai nyomda? Semmi esetre sem DADAN előregedése következtében — hiszen hősünk ez időtájt mindössze 38 éves volt —, hanem azért, mivel DADANNAK, mint oly sok hitsorsosának, menekülnie kellett. Hogy hol töltötte számkivetése éveit, azt KRMAN nem árulja el: csak annyit mond, hogy

¹⁵ SZINNYEI, M. írók, II: 561. l.

¹⁶ U. a. VII: 321. h.

¹⁷ Nyomdászati enciklopédia.

¹⁸ A nyomdászati története. III: 15. l.

ez alatt az idő alatt mint császári írnok és arithmeticus működött. Visszatérése időpontját sem ismerjük, de kétségtelen, hogy ez a visszatérés a RÁKÓCZI-féle fölkelés kezdeti sikereivel kapcsolatos. KRMAN szerint DADAN legott hazatérése évében kinyomtatott latin és tót nyelven egy imát II. RÁKÓCZI FERENCÉRT, hogy ezzel is kimutassa loyálisát. Ez a nyomtatvány, sajnos, egy példányban sem maradt reánk. Ez volt — úgy látszik — az újra-éledő DADAN-féle nyomda utolsó terméke, mivel tipográfusunk csakhamar elkezdett betegeskedni. Valószínűleg még ő szerződtette nyomdájába művezetőül azt a KROLOP VENCELT, aki a róla szóló gyászbeszédet 1704-ben kinyomtatta.

Az ifjabbik DADAN egyébiránt azok közé a könyvnyomtatók közé tartozott, akik maguk is írogattak. Ugyanis ő maga fordította le latinból cseh-tót nyelvre KEGELIUS FÜLÖP tizenkét lelki elmélkedését s azt *Dwanac přemyslowánj duchownych* címen 1686-ban ki is hozta sajtóján. KEGELIUS e munkája egyike volt a XVII. század legkedveltebb imádságos könyveinek s hazánkban nem kevesebb, mint 12 magyarnyelvű kiadást ért, sőt 1679-ben Lőcsén latin eredetijét is kinyomtatták. Tótul először 1666-ban adta ki PLINTOVIC ÁDÁM zsolnai orgonista, majd 1677-ben KROMHOLC JÁNOS fordításában is megjelent Lőcsén. E két fordítás egyikéből sem maradt ránk példány. PLINTOVIC fordításáról, mely a német kiadásból készült, DADAN is megemlékezik saját fordítása előszavában. Már az ő idejében is fölöttébb ritka volt s részben ez a körülmény indította arra nyomdászunkat, hogy a maga fordítását, mely a DADAN szerint sokkal megfelelőbb latin szövegből készült, piacra vesse.¹⁹

A DADAN-féle nyomda éppúgy, mint trencsényi elődei, a főszűlyt a cseh-tót kiadványokra helyezte. De azért mindkét DADAN elvétele magyarnyelvű könyvekkel is megpróbálkozott, persze csupa olyan kiadvánnyal, amely jó üzletnek ígérkezett. Így apa és fiú egyaránt kihozta nemcsak tótul, hanem magyarul is a NEUBARTH-féle *Új kalendárium*-ot,²⁰ az apa egy magyar *katekizmus*-t,²¹ a fiú pedig 1697-ben egy magyar értelmezésekkel el-

¹⁹ V. Ö. SZILÁDY JENŐ, i. m. 167/8. l.

²⁰ RMK. I: 1143. és 1359. sz.

²¹ RMK. I: 1156. sz.

látott *Donatus*-t.²² Ezt MISSOVICZ MIHÁLY akkori trencsényi iskolaigazgató tette közzé, még pedig azért, mivel — mint előszavában írja — a trencsényi iskolás gyerekek panaszolták, hogy szüleik nem magyar, hanem cseh értelmezésű grammatikát kénytelenek vásárolni. Bár a DADAN-nyomda a luteránizmus szolgálatában állott, azért az ellentábor rendelkezéseit sem utasította vissza. Így itt állították elő 1689-ben a privigyei kegyesrendi iskolának egy az esztergomi prímást dicsőítő alkalmi kiadványát,²³ de persze a nyomtatás helyének s a könyvnyomtató nevének elhallgatásával.

KROLOP KRMAN említett gyászbeszédén²⁴ kívül 1704-ben még egy apróságot²⁵ nyomtatott ki, azután elhallgatott. A zsolnai nyomda most egy ideig gazdátlanul hevert. Ezt nemcsak az emlékek hiányából, hanem az 1707 április 3.-ától 7.-éig tartott rózsahegy-i luteránus zsinat ama határozatából is következtethetjük, mellyel KRMAN DÁNIEL elnöklete alatt bizottság küldött ki oly célból, hogy egy, a luteránus érdekeket szolgáló tót nyomda létesíttessék.²⁶ Bizonyára ezzel a határozattal kapcsolatos a zsolnai nyomda 1707. évi újraéledése KAUDER VILMOS vezetése alatt.

1713-ban a nyomda CHRASINA DÁNIEL kezébe került, aki azt a határszéli Puhóra vitte át. „1730-ig nyomtatgat itt főképen tótnyelvű vásári iratokat, amikor a pozsonyi ROYER JÁNOS PÁL vásárolja meg a tipográfiát.”²⁷ A nyomda ezzel végkép megszűnik, mivel betűinek magasságbéli különbsége következtében az amúgy is erősen megkopott betűkészletet ROYER kénytelen volt a maga typometriájára átönteni.²⁸

GULYÁS PÁL.

²² RMK. II: 1913. sz.

²³ RMK. II: 1655. sz.

²⁴ RMK. II: 2224. sz.

²⁵ RMK. II: 2223. sz.

²⁶ V. ö. ZSILINSZKY MIHÁLY: A magyarhoni prot. egyh. története. Bp., 1907. 246. l.

²⁷ NOVÁK, i. m. IV: 32. l.

²⁸ U. o. IV: 20. l.